

Taalontwikkeling op school

HANDBOEK VOOR INTERACTIEF TAALONDERWIJS

Marianne Verhallen
Ruud Walst

uitgeverij
coutinho

Taalontwikkeling op school

Taalontwikkeling op school

Handboek voor interactief taalonderwijs

Marianne Verhallen

Ruud Walst

Tweede, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2022

www.coutinho.nl/taalontwikkeling-op-school

De werkbladen uit dit boek zijn ook beschikbaar als Worddocument.

© 2001/2011 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprerecht (www.reprerecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2001

Tweede, herziene druk 2011, vierde oplage 2022

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: studio Pietjes Precies bv, Hilversum

Illustraties: Roel Smit, Haarlem

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0254 7

NUR 842

Voorwoord

Bij de eerste druk

Jaren geleden is het idee geboren: een boek over interactie en taalontwikkeling. Een boek voor leerkrachten en pabostudenten. Leesbaar, praktisch en inspirerend. Een boek waarmee ieder die voor de klas staat of komt te staan direct aan de slag kan. Het heeft lang geduurd, maar dit is het resultaat. In samenwerking met elkaar en met vele anderen hebben we de inhoud steeds meer aangescherpt en verhelderd.

Taal is op school een belangrijk leergebied. Taal is niet alleen een vak op het rooster, maar tegelijkertijd een voorwaarde en een middel voor al het leren. De talige interactie in de klas is de basis voor communicatie en kennisverwerving. In die context kan de taal van kinderen dag in dag uit ontwikkeld worden.

Wij denken bij taalonderwijs dus niet alleen aan nieuwe woordenschatprogramma's en taalmethodes. Die kunnen leerlijnen aangeven, maar blijven papier. Uiteindelijk is het de leerkracht die het moet dóén. Die daadwerkelijk de leerlingen voor zich heeft. Die elke dag weer moet inspelen op de verschillende taalvaardigheidsniveaus van de leerlingen in de klas. Die niet alleen tijdens de taallessen maar op elk moment van de dag taal met de kinderen gebruikt. Het taalonderwijs kan in de klasseninteractie optimaal vorm krijgen. Als het gaat om verbetering van het taalonderwijs, geloven wij dan ook vooral in de leerkrachten. Het zijn de leerkrachten die in direct contact staan met de kinderen, die naar ze luisteren en met ze praten. Die kunnen horen hoe ver de taalontwikkeling van iedere individuele leerling gevorderd is. Die merken wat een kind wel en niet aankan.

In de jaren dat wij in de opleiding en nascholing (aankomende) leerkrachten hebben begeleid, merkten wij dat leerkrachten over verschillende interactievaardigheden beschikken. Als het zo uitkomt, zullen ze in het taalgebruik hun leerlingen vooruithelpen. Ze zijn de hele dag door in gesprek met kinderen: individueel, in groepjes en klassikaal. Intuïtief passen ze dan hun taalgebruik aan, verdelen beurten en geven feedback. Ze herhalen, stellen vragen, corrigeren en helpen leerlingen om beter te formuleren. De strategieën verschillen per leerkracht en niet iedere leerkracht past ze even bewust toe. We hebben ook gezien hoe snel leerkrachten in staat zijn om hun repertoire uit te breiden. Belangrijk is dat ze dan zelf ervaren hoe leerlingen in al die alledaagse interactiesituaties veel taal kunnen bijleren – buiten de lessen van de taalboekjes om! Leerkrachten moeten voor ogen krijgen dat ze met een systematische aanpak leerlingen met sprongen vooruit kunnen helpen. Het is (als bij alle onderwijsverbe-

tering) vooral een kwestie van bewust worden, uitproberen en oefenen. Tot het een tweede natuur is geworden.

We hebben de middelen waarmee leerkrachten op elk moment van de dag de taalgroei van hun leerlingen kunnen bevorderen in dit boek verzameld en op een rij gezet. Voor sommigen zal het een feest van herkenning zijn, anderen biedt het nieuwe inzichten. In elk geval vindt ieder in dit boek een uitgebreide hoeveelheid handreikingen en actiepunten om de kwaliteit van het eigen interactieve taalonderwijs te verhogen.

Met dit boek in de hand kunnen lezers ontdekken wat hun sterke kanten zijn en waar nog wat te verbeteren valt. Het gaat erom de middelen doelgericht, systematischer en consequenter te leren inzetten. Om daarbij behulpzaam te zijn geven we concrete aanwijzingen voor de toepassing in de klas, in allerlei mogelijke situaties en contexten. In dit boek zijn zelf-evaluatieformulieren te vinden om de eigen vaardigheden en de persoonlijke interactieroutines in kaart te brengen. Daarbij zijn oefeningen geformuleerd om interactief taalonderwijs beter in de vingers te krijgen. Ieder maakt daarbij zijn eigen keuze. Het boek is zo opgezet dat leerkrachten hun interactievaardigheden beetje bij beetje kunnen verbeteren en effectiever kunnen inzetten voor de taalontwikkeling van hun leerlingen.

Dat dit boek kon uitgroeien tot zo'n praktisch instrument is mede te danken aan al die studenten en leerkrachten met wie wij zo lang hebben samengewerkt. We bedanken vooral Femke, Sylvia en Margriet, leerkrachten die zo vriendelijk zijn geweest om commentaar te leveren op verschillende onderdelen en op de oefeningen in het bijzonder. Ook onze studenten willen we natuurlijk noemen. Zij hebben ons laten zien welke ideeën en voorstellen gemakkelijk overdraagbaar waren en waar extra aanwijzingen moesten komen. Soms hebben we op grond van hun ervaringen andere accenten gelegd en oefeningen bijgesteld. Ten slotte bedanken wij Betty, Bart, Wim, Sylvia, Marian en Dirkje, collega's van de pabo in Haarlem, die steeds weer bereid waren om mee te denken en gul waren met waardevolle aanwijzingen en kritische kanttekeningen bij het gedachtegoed achter deze publicatie. Zonder hun niet-aflatende interesse en steun hadden we nooit op deze manier dit boek kunnen schrijven.

Met dit boek hopen we onze lezers dicht op de huid te zitten en te laten ervaren:

- ◆ hoe leuk en spannend het is om de taal van de kinderen te doorzien;
- ◆ hoe intrigerend het is om de taalontwikkeling van kinderen te volgen;
- ◆ hoe bevredigend het is om daaraan op een simpele, natuurlijke manier een steentje te kunnen bijdragen.

Als we daarin slagen, heeft dit boek zijn doel bereikt.

Bij de tweede druk

Een boek over taalontwikkellende interactie voorziet in een behoefte. Dat blijkt uit de verschillende reacties die we in de loop der jaren hebben ontvangen. We wilden 'een inspirerend, goed leesbaar en op de praktijk gericht boek' schrijven, en we zijn blij te merken dat dit is gelukt. Veel leerkrachten en studenten gebruiken het en noemen het 'heel bruikbaar in de klas'.

Maar het werd natuurlijk wel tijd voor een update; de ideeënvorming rond taalontwikkellende interactie heeft uiteindelijk niet stilgestaan. Het verzoek van de uitgever een herziene druk te verzorgen kwam ons daarom goed van pas. We zijn aan de slag gegaan en hebben het boek geactualiseerd, aangevuld en aangescherpt.

Nieuw is dat wij ons in deze druk niet alleen richten op *basisschool-leerkrachten* en *pabostudenten*, maar ook op (aankomende) leidsters van peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en de voorschool. We hebben voorbeelden toegevoegd uit de praktijk van jonge kinderen en specifieke opmerkingen gemaakt voor (aankomende) leidsters waar dat nodig was. Ook voor de leidsters is het belangrijk te weten wat de taalgroeimiddelen inhouden en hoe zij die in gesprekken met peuters kunnen gebruiken. Het is nodig dat leidsters juist bij de allerkleinsten de taalontwikkeling intensief stimuleren om te voorkomen dat de minder taalvaardigen al in een vroeg stadium achteropraken.

Als we in de tekst het woord leerkracht gebruiken, verwijzen we daarmee naar leerkrachten en leidsters.

In opleiding en nascholing hebben we nauw samengewerkt met leerkrachten, studenten en pabodocenten die met het boek werkten. Zij gaven aan waar in de praktijk nog hobbels liggen en waar extra aanvullingen of voorbeelden nodig zijn. Zo kregen wij scherp zicht op de wensen van het veld. Al deze bevindingen hebben een plek gekregen in deze nieuwe druk. Ideeën, actiepunten en handreikingen uit de eerdere versie hebben we waar nodig verduidelijkt en aangevuld.

Wij bedanken al degenen die hun ervaringen met ons wilden delen. Evenals bij de vorige druk hebben we collega's, werkzaam in het basisonderwijs, gevraagd mee te lezen en commentaar te leveren op deze nieuwe versie. We danken met name Anneloes, Gabriëlla en Debbie voor hun reacties. Speciale dank aan Elja, een dierbare vriendin en collega, die redactionele ondersteuning en menig stilistisch advies gaf.

We hopen dat de lezers met dit boek (nog) beter zicht krijgen op het taalontwikkelingsproces, dat zij plezier zullen beleven aan de vele dialogies die het belang van 'interactie in de klas' illustreren en dat zij met de praktische tips hun (taal)didactisch repertoire zullen uitbreiden.

Marianne Verhallen en Ruud Walst
april 2011

Inhoud

1	Taalontwikkende interactie: een nieuw perspectief	11
1.1	Taal als startpunt of struikelblok?	11
1.2	Een nieuw perspectief	13
1.3	Het taalgroepakket	15
1.4	De praktijk als begin- en eindpunt	15
1.5	De opbouw van dit boek	16
1.6	Hoe dit boek te gebruiken?	17
2	Weet wat je moet weten	19
2.1	Het wonder van de taalontwikkeling	19
2.2	Taal thuis als een startblok	21
2.2.1	Taal verwerven van dag tot dag	21
2.2.2	Verklaring van het taalverwervingsproces: drie theorieën	23
2.2.3	Factoren voor succesvolle taalverwerving	32
3	Weet wat je moet doen	35
3.1	Wat gebeurt er in de klas?	35
3.1.1	Schooltaal en thuistaal	36
3.1.2	Veel kinderen in de klas	40
3.1.3	Veel verschillende thema's en/of vakken op het rooster	43
3.2	Drie taalgroeimiddelen	46
3.2.1	Taalgroeimiddel 1: taalaanbod	47
3.2.2	Taalgroeimiddel 2: taalruimte	51
3.2.3	Taalgroeimiddel 3: feedback	52
3.3	Het complete taalgroepakket	56
4	Pas taalgroeimiddel 1 toe: taalaanbod	57
4.1	Taalaanbod en taalproductie	57
4.2	De drie B's van goed taalaanbod	60
4.2.1	B1: betrokkenheid	60
4.2.2	B2: begrijpelijkheid	67
4.2.3	B3: boven niveau	76
4.3	Zelfevaluatie	82

5	Pas taalgroeimiddel 2 toe: taalruimte	85
5.1	Taalruimte	85
5.1.1	Beurtruimte	86
5.1.2	Onderwerpsruimte	92
5.2	Zelfevaluatie	102
6	Pas taalgroeimiddel 3 toe: feedback	105
6.1	Feedback en taalaanbod	105
6.2	Soorten feedback	106
6.2.1	Verbeteren	108
6.2.2	Helpen verhelderen	114
6.2.3	Hertalen	118
6.2.4	Positief bevestigen	120
6.3	Zelfevaluatie	123
7	De taalgroeimiddelen in groeperings- en gespreksvormen	125
7.1	Verschillende groeperingsvormen	125
7.2	Taalgroeimiddelen in de grote groep	125
7.3	Taalgroeimiddelen in de kleine groep	136
7.3.1	De grote en kleine groep afgewisseld	139
7.4	Gespreksvormen	140
7.4.1	Het persoonsgerichte gesprek (pg)	140
7.4.2	Het zaakgerichte gesprek	142
	Oefeningen en werkbladen	149
	Oefeningen bij hoofdstuk 4	151
	Oefeningen bij hoofdstuk 5	175
	Oefeningen bij hoofdstuk 6	190
	Uitwerkingen	201
	Uitwerkingen van de oefeningen bij hoofdstuk 4	203
	Uitwerkingen van de oefeningen bij hoofdstuk 5	210
	Uitwerkingen van de oefeningen bij hoofdstuk 6	214
	Inschattingsschalen taalniveaus	218
	Literatuur	220
	Register	222

1 Taalontwikkellende interactie: een nieuw perspectief

Taal is belangrijk! Mensen praten, luisteren, lezen en schrijven wat af: thuis, op het werk, op straat, op het schoolplein én in de klas. Overal klinkt taal; dit boek staat ook vol met taal. Taal staat centraal in het dagelijks leven én bij het leren. Kinderen die taal minder goed kunnen hanteren, lopen op school al gauw tegen problemen aan: taalachterstand zal bijna altijd uitmonden in leerachterstand. Het is dus absoluut noodzakelijk in te zetten op goed taalonderwijs. Door nog meer extra lesjes of oefeningetjes? We weten uit ondervinding dat dat alléén niet voldoende oplossing biedt. Veel leidsters of leerkrachten zoeken naar nieuwe wegen om de taalvaardigheden van kinderen op een hoger plan te brengen. Zij vragen niet om nog meer oefeningen en invullesjes, maar denken aan een meer fundamentele aanpak. Het moet anders, het kan beter! Er zijn mogelijkheden te over om kinderen te stimuleren in hun taalverwerving, niet alleen binnen maar ook buiten de taalles. De sleutel is 'taalontwikkellende interactie'. In dit inleidende hoofdstuk leggen we uit wat taalontwikkellende interactie inhoudt en geven we een schets van de opzet van dit boek.

1.1 Taal als startpunt of struikelblok?

Wij zijn aan dit boek begonnen omdat wij in ons werk steeds weer kinderen, studenten, leidsters en leerkrachten ontmoeten die taal als een probleem ervaren. Sommige uitspraken zullen je wellicht bekend voorkomen:

'Ik heb het idee dat bepaalde kinderen gewoon een kwart van de les niet begrijpen. Het gaat allemaal het ene oor in en het andere uit. Ik leg iets uit en vervolgens begrijpen ze nog niet wat ze moeten doen.' (pabostudent)

'Sommige kinderen praten nog maar heel weinig. Je komt er moeilijk achter wat er in ze omgaat.' (leidster van de voorschool)

'Fatima is een meisje dat volgens mij heel wat zou kunnen, maar ze heeft zoveel moeite met Nederlands. Ze hangt er maar een beetje bij in de klas en ik weet niet hoe ik haar beter zou kunnen helpen.' (leerkracht uit groep 5)

'We hebben op school een nascholingscursus gevolgd en een nieuwe taalmethode aangeschaft, maar taal blijft een probleem: we zijn een school in een achter-

standswijk en voor onze kinderen zijn de leerboekjes gewoon veel te moeilijk. U kunt wel zeggen: alle onderwijs is taalonderwijs, nou, ga er maar aan staan op deze school.' (schoolleider)

Citaten als deze maken duidelijk dat taal vaak als struikelblok wordt gezien. In elke groep blijken kinderen te zitten die moeite hebben met het Nederlands. Zij hebben een extra duwtje nodig. Er zijn zelfs kinderen die aan zo'n duwtje alleen niet genoeg hebben: zij hebben behoefte aan een permanente en stevige ruggensteun. Uiteindelijk is taal de belangrijkste factor voor succes op school.

Kinderen die het Nederlands minder goed hanteren zijn slecht af omdat taal zo'n centrale plaats inneemt in het onderwijs. Rekenen, geschiedenis, aardrijkskunde, biologie, noem maar op, er is geen vak of er komt taal aan te pas. Voor meertalige en taalzwakke leerlingen geeft dat moeilijkheden. Ze snappen een instructie niet, ze begrijpen een uitleg maar half, ze kunnen een tekst niet helemaal doorgronden en het beantwoorden van lastige vragen is helemaal een probleem. Zo worstelen ze zich in de les steeds weer door een brij heen van gesproken en geschreven taal die ze niet of onvoldoende beheersen.

Het is dus niet zo vreemd dat leerkrachten en leerlingen taal vaak als problematisch ervaren. Taalleren is dan geen uitdagende, speelse aangelegenheid, maar een moeilijk (soms zelfs onoverkomelijk) probleem. (Onder leerkracht(en) verstaan we in het vervolg ook leidster(s) voor zover deze niet apart genoemd worden.)

Als leerkracht wil je taalzwakkere kinderen natuurlijk hulp bieden. Maar hoe geef je de noodzakelijke ruggensteun? Je probeert onbekende woorden te verduidelijken en moeilijke begrippen uit te leggen. Als je denkt dat de kinderen een tekst niet zelfstandig kunnen lezen en begrijpen, lees je hem zelf maar voor, of je laat stukken tekst weg en vertelt in je eigen woorden waar het om gaat. Op die manier probeer je de taal beter af te stemmen op het niveau van de kinderen. Té cryptische vragen en oefeningen sla je over. Je probeert de talige struikelblokken te ontwijken of ruimt ze uit de weg. Als de klas aan het werk is, bied je extra hulp aan de kinderen die iets niet begrijpen of kunnen verwoorden. Je helpt kinderen die gestruikeld zijn over taalhobbels weer op de been! Ondanks al die extra inspanningen krijg je nooit het gevoel dat er wezenlijk iets verandert. Het voelt alsof je achter onoplosbare problemen aanholt. Maar dat betekent niet dat al jouw inspanningen overbodig zijn. Integendeel, de kinderen om wie het hier gaat kunnen niet zonder jouw hulp. Het betekent wel dat het hier meestal om hulp achteraf gaat: de kinderen zijn eigenlijk al gestruikeld en achteropgeraakt. Je probeert steeds de pijn te verzachten met een zalfje of een pilletje.

Eigenlijk heb je een *preventief* middel nodig, een aanpak die je op elk moment kunt inzetten en die erop gericht is de taal van de kinderen te ontwikkelen en hun zelfvertrouwen te versterken. Dat lukt niet met de doorsneetaalmethodes. De kinderen om wie het hier gaat hebben aan invullesjes, tekstvragen en steloefeningen niet genoeg. Kinderen leren taal niet uit een boekje! Wat je nodig hebt, is een aanpak waarmee je op een natuurlijke, vanzelfsprekende manier de taal van je leerlingen op een hoger plan kunt brengen.

1.2 Een nieuw perspectief

Met een aanpak waarmee je de taalontwikkelingskansen in elke les kunt benutten, is taal niet langer een struikelblok maar een startblok voor verdere ontwikkeling. Zo'n aanpak helpt kinderen continu een stapje vooruit, en maakt van alle onderwijs taalonderwijs. Het is natuurlijk zonde om taalonderwijs te beperken en in te kaderen tot een vak op het rooster. Je kunt de hele dag door, in allerlei natuurlijke, functionele situaties het taal leren van kinderen vergroten.

Of je nu frontaal instructie geeft of in kleine groepjes laat werken: je kunt op elk moment van de dag werken aan taalvaardigheid, ongeacht je *klas-senorganisatie*. Of je nu een les geeft over de lente in een peuter- of kleutergroep of een rekenles over procenten in groep 8: je kunt op elk moment van de dag werken aan taalvaardigheid, ongeacht de *lesinhoud*. Of je nu projectmatig of meer vanuit methodes werkt: je kunt op elk moment van de dag werken aan taalvaardigheid, ongeacht je *onderwijsvisie*. We moe-

ten dan om te beginnen ‘taal in de klas’ vanuit een andere optiek gaan bekijken. Dat taal in het onderwijs zo’n belangrijke rol speelt, is geen problematische maar juist een kansrijke situatie.

In de klas zijn jij en je leerlingen de hele dag door met taal bezig? Dat is goed. De kinderen praten, luisteren, lezen en schrijven heel wat af? Dat is geweldig. Het babbeltje in de poppenhoek, het kringgesprek, de bewegingsles, de leesschrijfhoek, het leergesprek, de les wereldoriëntatie of natuuronderwijs: staat taal in elke speel- en leersituatie centraal? Wat een mogelijkheden voor taalverwerving! In al deze situaties kunnen kinderen talig een stapje verder komen: ze leren nieuwe woorden, doorgronden nieuwe zinsconstructies of formuleren – zo nodig met hulp – een antwoord op een lastige vraag. Ze hoeven niet te wachten tot het tijd is voor de taallessen: op elk moment van de dag kunnen ze taal leren. Zo wordt de onderwijstijd pas effectief gebruikt!

Ray die in de bouwhoek een hoge toren bouwt die bijna omvalt; Dennis die in het leergesprek over de dierentuin zegt: ‘Ja, die olifant heeft zo’n hele lange eh dinges’; Lisa die antwoordt: ‘De magneet heeft die spijker aangetrekt’; juf Corrie die tegen vragende blikken aankijkt als ze in de inleiding op de tekst over ‘sluizen’ vertelt hoe ‘kleppen open- en dichtgaan’: het zijn allemaal gouden momenten om taalontwikkeling te stimuleren en de taalvaardigheid op een hoger plan te brengen.

Wij gaan ervan uit dat je als leerkracht alle mogelijkheden die zich op dit vlak voordoen moet aangrijpen: net zoals kinderen thuis taal leren door taal te gebruiken, kunnen zij op de (voor)school taal leren door met taal bezig te zijn. Doordat ouders met hun kinderen praten ontwikkelen die hun taalvaardigheid spelenderwijs. En zo kunnen ook leerkrachten door met kinderen te praten hun taalontwikkeling stimuleren.

Als je zo tegen ‘taal in de klas’ aankijkt, dient de goede aanpak zich als vanzelf aan: in de interactie kun je al pratend met je leerlingen hun taalontwikkeling stimuleren. *Taalontwikkellende interactie is de aanpak bij uitstek!*

We zijn ervan overtuigd dat leidsters en leerkrachten die de principes van taalontwikkellende interactie kennen en kunnen toepassen een enorme bijdrage zullen leveren aan het taalleren. En het grappige is... we denken dat er niet zo veel voor nodig is om dit te bereiken.

1.3 Het taalgroeipakket

In de interactie is een aantal belangrijke sleutels te vinden om in uiteenlopende praktijksituaties de taalgroei van de kinderen te bevorderen. Wij willen leerkrachten die sleutels in handen geven. Zij kunnen de deuren openen naar een snelle taalverwerving van alle leerlingen in de klas. Het gaat om een aantal taalgroeimiddelen die bij elkaar een compleet taalgroeipakket vormen. Of een kind aan de zandtafel bezig is, een tekst leest, een geschiedenisopdracht uitvoert of een spreekbeurt heeft in de kring, met dit pakket kunnen leerkrachten altijd en overal de taalontwikkeling van de kinderen in hun groep verder helpen.

Het TAALGROEIPAKKET kan in handen van een goede (taal)leerkracht wonderen verrichten, evenals een pakket geneesmiddelen of een lancet in de handen van een bekwame hartspecialist genezing brengt. Goede hartspecialisten weten hoe het hart werkt en welke medicijnen ze kunnen toedienen; ze weten hoe hartkwalen te opereren zijn, welke instrumenten ze daarvoor moeten gebruiken en ze hebben zich geoefend in het gebruik ervan. Zo is het ook met goede taalleerkrachten: zij weten hoe het taalverwervingsproces in elkaar steekt, ze kennen de middelen die nodig zijn om dit proces op gang te houden en hebben zich geoefend in het gebruik ervan.

Hier houdt de vergelijking tussen hartspecialisten en taalleerkrachten helaas op. Kijk maar naar hun salarisstroompjes: een wereld van verschil. Een troost is dat je sneller een goede taalleerkracht kunt worden dan een goede hartchirurg. Je hoeft niet na de studie nog jarenlang zware coschappen te lopen om het vak onder de knie te krijgen. Naar ons idee kom je al een heel eind wanneer je dit boek leest en daadwerkelijk aan de slag gaat met de ideeën en oefeningen die het te bieden heeft.

1.4 De praktijk als begin- en eindpunt

We richten ons in dit boek op (aanstaande) leidsters, pabostudenten en leerkrachten die de interactie op school willen verbeteren om de taalontwikkeling van hun leerlingen meer en effectiever te stimuleren. Dit is geen handboek dat alle achtergrondkennis rond taalontwikkelende interactie bundelt. Het is bedoeld als een praktisch *handboek* dat vol *handreikingen* staat en dat je voortdurend in je groep *ter hand* kunt nemen. Dit boek is meer een doe-boek dan een lees-boek. Je moet ermee aan de slag! Aan de hand van verschillende voorbeelden uit de praktijk laten we zien hoe je je eigen taalonderwijs kunt verbeteren.

We zetten in op *kennis, vaardigheid en motivatie*:

- ♦ Voor het ontwikkelen van *kennis* presenteren we geen zware theoretische uitleg over de fonologische, morfologische en syntactische ontwikkeling van kinderen. Wél kijken we met een frisse blik naar het wonder van de taalverwerving om de factoren op een rijtje te krijgen die taalleren bevorderen.
- ♦ Voor het ontwikkelen van *vaardigheden* zoeken we het niet in uitgebreide verhandelingen over taaldidactische methodieken. Wél geven we veel praktische voorbeelden en handreikingen om zó te leren spreken met kinderen dat ze in talig opzicht vooruitgaan.
- ♦ Voor het in stand houden en verhogen van de *motivatie* geven we tips om taalontwikkeling op een simpele manier te stimuleren. Taalproblemen kunnen niet van de ene op de andere dag worden opgelost. Maar door stapje voor stapje interactieve vaardigheden op te bouwen zul je merken dat je gaandeweg een tweede natuur ontwikkelt om leerlingen te helpen bij hun taalverwerving.

1.5 De opbouw van dit boek

Na dit eerste inleidende hoofdstuk nemen we in hoofdstuk 2 het taalverwervingsproces onder de loep. We richten ons op jonge kinderen in de thuissituatie om een beeld te krijgen van de manier waarop ze taal leren. Het is belangrijk om te weten hoe taalverwerving in elkaar steekt en we kunnen in dit verband heel wat leren van gesprekjes tussen ouders en kinderen. Bijna alle kinderen verwerven de eerste jaren thuis een grote hoeveelheid taal: kennelijk weten de ouders steeds precies de juiste toon te treffen om de taalontwikkeling van hun kroost effectief te stimuleren. Gewapend met die kennis kunnen we in hoofdstuk 3 de lijnen doortrekken naar de (voor)school en introduceren we het TAALGROEIPAKKET. In de hoofdstukken 4, 5 en 6 komen de taalgroeimiddelen TAALAAANBOD, TAALRUIMTE en FEEDBACK aan bod. In elk hoofdstuk verwijzen we naar oefeningen om het betreffende taalgroeimiddel in de vingers te krijgen. Ten slotte behandelt hoofdstuk 7 de inzet van de taalgroeimiddelen binnen verschillende groeperings- en gespreksvormen.

In de tekst vind je verschillende kaders:

Deze kaders bevatten extra informatie en wetenswaardigheden.

Hierin staan oefeningen die je even tussendoor kunt doen.

Deze kaders bevatten voorbeelden die de tekst verhelderen. Een krul is een goed voorbeeld...

... en een kruis is een slecht voorbeeld.

Achter in het boek tref je oefeningen en werkbladen aan. Deze zijn systematisch geordend om de verschillende vaardigheden in de vingers te krijgen.

Er zijn oefeningen die je terloops kunt uitvoeren, ontspannen op de bank.

Er zijn oefeningen waarvoor je wat schrijfwerk moet verrichten.

Ten slotte zijn er de oefeningen die je in de klas moet uitvoeren.

De bijbehorende werkbladen zijn ook te vinden op www.coutinho.nl. In plaats van pen en papier kun je dus ook een toetsenbord gebruiken.

Na elke serie oefeningen kun je een zelfbeoordelingsformulier invullen om na te gaan in hoeverre je vooruitgang hebt geboekt.

De uitwerkingen van de oefeningen zijn achter in het boek opgenomen, zodat je jouw oplossingen en uitwerkingen kunt vergelijken met die van ons.

1.6 Hoe dit boek te gebruiken?

Dit boek is op verschillende manieren te gebruiken. Welke manier je kiest is natuurlijk afhankelijk van je leesdoel.

Als je een overzicht wilt krijgen van wat taalontwikkellende interactie precies inhoudt, lees je de hoofdstukken 2 en 3. In hoofdstuk 2 krijg je inzicht in het taalverwervingsproces en daarop aansluitend leer je in hoofdstuk 3 de drie taalgroeimiddelen van het TAALGROEIPAKKET kennen. Als je over één specifiek taalgroeimiddel meer wilt weten, maak je een keus uit de hoofdstukken 4, 5 en/of 6. In elk van deze hoofdstukken wordt een van de taalgroeimiddelen in het licht van de toepassing uitgebreider beschreven en in termen van concrete actiepunten uitgewerkt. Als je kennis wilt ne-

men van taalontwikkellende interactie binnen verschillende groeperings- en gespreksvormen blader je door naar hoofdstuk 7.

Als je je alleen beperkt tot het lezen van de informatie, is de kans groot dat je onderwijs nog niet erg verandert. Daarvoor is het nodig dat je de oefeningen uitvoert. Ideaal is het wanneer je alle oefeningen een voor een maakt. Dat kost echter nogal wat tijd en we verwachten dat de meeste lezers zullen volstaan met een selectie. Zo'n selectie kun je eenvoudig zelf maken door de oefeningen door te bladeren en eruit te pikken wat jou zinvol lijkt. Maar je kunt ook meer systematisch te werk gaan. Dan vul je de zelfevaluaties in uit de hoofdstukken 4 tot en met 6 om te bepalen welke oefeningen bij het betreffende taalgroeimiddel voor jou van belang zijn.

Voor het maken van de oefeningen kun je het best gebruikmaken van de werkbladen (op papier of op www.coutinho.nl). Vanaf p. 201 worden de uitwerkingen van de oefeningen gegeven.

Een derde manier om dit boek te gebruiken is geschikt voor lezers die al op de hoogte zijn van de achtergronden van taalontwikkellende interactie en die zich voornamelijk willen richten op de praktijk. Zij kunnen meteen aan de oefeningen beginnen. Als dan de behoefte aan meer informatie ontstaat, kunnen deze lezers terugbladeren en de relevante informatie in de eerdere hoofdstukken opzoeken.

De hoofdstukken zijn cyclisch opgebouwd: dat betekent dat informatie uit voorgaande hoofdstukken verderop in het boek wordt uitgediept.

Door middel van doorbladerpijlen en terugbladerpijlen verwijzen we vooruit of terug in de tekst.

Door de cyclische opbouw en doordat de verschillende hoofdstukken zich afzonderlijk laten lezen is er hier en daar sprake van overlap. De lezer die het boek van begin tot eind doorwerkt, kan de passages die hem bekend voorkomen overslaan.

In dit hoofdstuk heb je gelezen wat dit boek te bieden heeft. Als dit overeenkomt met jouw verwachtingen, kies dan je leesdoel en ga aan de slag.

2 Weet wat je moet weten

In dit hoofdstuk laten we zien hoe kinderen taal verwerven. Je kunt het raadsel van de taalontwikkeling ontrafelen als je goed naar de taaluitingen van kinderen en ouders kijkt. Zoals een hartspecialist de principes van de werking van het hart door en door kent, zo moeten leidsters en leerkrachten precies weten hoe het taalleerproces in elkaar steekt. Het is belangrijk om het mechanisme te begrijpen: dan kun je zorgen dat de gang erin blijft en op allerlei momenten de taalontwikkeling een extra push geven.

2.1 Het wonder van de taalontwikkeling

Wanneer jonge kinderen naar school gaan, hebben ze al een verbazingwekkend grote taalschat: ze kunnen over van alles meepraten en ze begrijpen een heleboel – vaak meer dan we denken. Hoeveel ervaring we ook hebben, toch slagen kleuters er steeds opnieuw in ons met hun taalkennis te verrassen. Als moeder, juf en taalkundige zou ik zo langzamerhand driedubbel beter moeten weten, maar laatst werd ik weer eens door mijn neefje Pim (bijna 4 jaar) overbluft. Hij vond het prentenboek *Kleine Bever en de echo* bij ons thuis en vroeg mij het voor te lezen.

Ik: 'Nou, dit boekje gaat over Kleine Bever en de echo. Hier voorop staat de Kleine Bever, zie je? En een echo is...' Ik haalde diep adem om omstandig het woord 'echo' te gaan uitleggen.

Pim: (slaat ongeduldig het boek open) 'Ja, ja, boekje lezen, voorlezen!'

Ik: 'Weet je dan wat een echo is?'

Pim: 'Dan gaat je stem terugvliegen.'

Wat een omschrijving! Waar haalt Pim zo'n rake uitleg vandaan? Zijn ouders reageerden trots toen ik het voorval vertelde: 'Hij zal het wel hebben opgepikt. Ja, Pim is een klein talenwonder.' Natuurlijk hebben ze gelijk. Pim is zeker een talenwonder, maar hij verschilt hierin niet van alle andere kinderen.

Ieder kind verwerft in de eerste levensjaren een indrukwekkende hoeveelheid taal. Als het om een taalcursus ging, zouden peuters en kleuters al snel tot de supergevoorderden behoren. Maar kinderen leren hun moedertaal niet volgens een vast programma. Ze verwerven de taal spelen-

derwijs. Wat Pim net als alle andere kinderen in die ruim drieënhalfjaar geleerd heeft, vormt een indrukwekkende lijst.

Ten eerste beheerst hij het klanksysteem. Hij kent alle klanken en klankcombinaties, al is de uitspraak van sommige combinaties nog wat moeilijk ('snoepje' wordt 'soepje', maar als je plagerig herhaalt 'wil je een soepje?', is de reactie 'niet soepje, ... sóépje!').

Ten tweede heeft hij een grote hoeveelheid woorden geleerd. Hij kan nadenken over de betekenisaspecten en weet zelfs woordbetekenissen te omschrijven, zoals in het geval van het abstracte woord 'echo', dat hij al weet te koppelen aan even moeilijke woorden als 'stem' en 'terugvliegen'.

Ten derde kan hij de meeste basisregels van woord- en zinsvorming al hanteren. Hij kan bijvoorbeeld woorden verkleinen (boekje en snoepje) en woorden op de juiste manier combineren tot zinnen. Hij heeft niet alleen de hoofdzinvolgorde, maar ook de bijzinvolgorde onder de knie en op de een of andere manier weet hij al precies wanneer hij welke volgordevariant moet gebruiken ('Dan gaat je stem terugvliegen', in plaats van 'Dan je stem gaat terugvliegen').

We zijn er zo aan gewend dat we er niet meer bij stilstaan, maar kinderen leveren een enorme prestatie. In de eerste vier levensjaren hebben ze het klanksysteem van de taal bijna volledig onder de knie gekregen, hebben ze ingewikkelde grammaticale regels verworven en daarbij ook nog eens een grote hoeveelheid woorden en begrippen geleerd. Terugkerend naar de trotse opmerking van Pims ouders: kinderen zijn met recht talenwonders. Ieder kind leert normaal gesproken moeiteloos zijn moedertaal. Hoe kan het dan dat wij op school ineens te maken krijgen met 'taalzwakke' kinderen?

Wie zijn de minder taalvaardige leerlingen?

Neem een bepaalde klas in gedachten. Noteer welke kinderen achterblijven bij de anderen. Geef een korte karakterisering van hun 'taalachterstand' (bijvoorbeeld: ligt die op klank-, woord- of zins- of tekstniveau; gaat het om luister-, spreek-, lees- of schrijfvaardigheden; niet durven of niet kunnen meepraten; achterstanden in eerste of tweede taal; echte taalproblemen of een kleine achterstand ten opzichte van de rest van de groep?). Zijn die kinderen te karakteriseren als 'taalzwak'?

Als je nu al een gedetailleerd beeld wilt krijgen van de taalontwikkelingsniveaus in je klas, kun je gebruikmaken van de inschattingsschalen die vanaf p. 219 te vinden zijn.

 p. 219

‘Taalzwak’: hoeveel kinderen krijgen in hun schooljaren dit etiket niet opgeplakt? Soms zelfs al in de eerste groep van het basisonderwijs. Vanwaar die omslag van talenwonder naar taalzwak kind? Als je goed kijkt, vindt die heel plotseling plaats. Het gaat immers om dezelfde kinderen: kinderen die thuis nooit taalbarrières ondervonden hebben, kinderen die in hun jonge jaren een grote woordenschat hebben opgebouwd, kinderen die verschillende woorden en zinsvormingsregels moeiteloos hebben geleerd. En dan op school, in de klas, blijkt het taalverwervingsmotortje van bepaalde kinderen minder soepel te werken. Ze blijven achter bij de groep. Als leerkracht kun je een woord als ‘echo’ een paar keer uitleggen, maar als je terugvraagt, is het niet blijven hangen. Hoe kan dat? Waar komt de omslag van talenwonder naar taalzwakke leerling vandaan? Hoe kunnen we deze kinderen weer vooruithelpen?

Wat bied je de minder taalvaardige leerlingen?

Maak voor jezelf eens een lijstje van middelen die jij gebruikt om de taalzwakkere leerlingen een duwtje in de rug te geven.

Om een antwoord te vinden op deze vragen kunnen we het beste eerst eens kijken naar de taalverwerving thuis. Nu niet om de verschillen tussen sociale milieus op te sporen die tot tekorten in taalkennis zouden leiden. Nee, we kiezen juist een tegengestelde invalshoek. In alle gezinnen verwerven kinderen namelijk taal: ze leren hun moedertaal begrijpen en produceren. Iedere ouder slaagt er bijna vanzelf in zijn kinderen in hun eerste levensjaren een grote hoeveelheid taal mee te geven. We willen nu graag het volgende helder krijgen:

Hoe komt het dat heel jonge kinderen, ongeacht het milieu waarin ze opgroeien in zo’n korte tijd zoveel taal leren?

Wat is rol die de ouders vervullen in het taalverwervingsproces?

2.2 Taal thuis als een startblok

2.2.1 Taal verwerven van dag tot dag

Zonder erover na te denken zouden de meeste mensen zeggen dat een jong kind als vanzelf taal ontwikkelt. Dat lijkt ook een beetje zo. Als kinderen gezond ter wereld komen, zal niemand zich bezorgd afvragen of de baby voldoende taal zal leren: we gaan er automatisch van uit dat het

kind gewoon zijn moedertaal verwerft. Een mijlpaal is het eerste woordje (meestal 'pappa' of 'mamma'), dat meestal tot de opgetogen reactie 'hij/zij begint al te praten!' leidt. Daarna gaat het hard. Kinderen leren steeds meer woorden en combineren ze tot zinnen: eerst twee woorden ('handjes wassen'), drie woorden ('nog appel eten'), enzovoort. Terwijl ze langere, volledige zinnen leren maken, breiden ze razendsnel hun woordenschat uit. Onderzoekers spreken beeldend van een 'spurt' bij het woordleren (zie Schaerlaekens & Gillis, 1987). En het gaat inderdaad heel hard. Als kinderen vier jaar zijn, is het aantal woorden dat ze gemiddeld kennen opgelopen tot 3000 (Vermeer, 2005)! En aan het eind van de basisschool beschikken doorsnee-Nederlandse kinderen gemiddeld over maar liefst 17.000 woorden.

Taal ontwikkelt zich grotendeels spelenderwijs en het is fascinerend om te zien hoe jonge kinderen de wereld verkennen en tegelijkertijd alle woorden, begrippen en taalregels leren om die wereld in taal te vatten. Van het begin af aan gaan taal- en denkontwikkeling hand in hand. Als een peuter bezig is een woord te leren, moet hij allerlei zaken uit de werkelijkheid met elkaar combineren. Onder de noemer van één woord worden heel verschillende ervaringen met de werkelijkheid bij elkaar gebracht. Om een simpel voorbeeld te nemen: dat knuffeling in de box is een 'beer', maar dat bewegende bruine beest in Artis of op tv is ook een 'beer' en die tekening op het ijsbeerprentenboek is ook een 'beer'. Stukje bij beetje leert het kind de werkelijkheid in te delen en in woorden te vangen. Dat ding aan je voet is een 'sok', maar dat vuile witte ding dat in de wasmachine gaat is ook een 'sok' en die schone bolletjes in de la van de kast heten ook zo! Kinderen leren steeds meer nieuwe woorden en begrippen: taal- en cognitieve ontwikkeling zijn nauw met elkaar verbonden.

Een kind dat op een bloem wijst en vraagt 'Isse boem?' is niet alleen bezig met taal, maar ook met denken. Aan de ene kant leert het de toepassing van het woord 'bloem' (taalontwikkeling) en tegelijkertijd is het bezig het begrip 'bloem' in te vullen en af te bakenen (cognitieve ontwikkeling): dat groene ding in die pot is geen 'bloem', het heet 'plant'. Bij het combineren van woorden in zinnen ('beer kusje geven', 'nee, niet sok aandoen', 'boemetjes water geven') worden dingen of ervaringen verder met elkaar in verband gebracht. Zo doen kinderen in allerlei verschillende situaties al spelend, denkend, luisterend en pratend ervaringen op. Maar dat gaat niet vanzelf. De ouders of verzorgers spelen een grote rol bij de taalverwerving van hun kinderen. Daarom leren kinderen van Nederlandse ouders Nederlands, kinderen van Friese ouders Fries en kinderen van Turkse ouders Turks. De ouders reiken de woorden en zinnen aan, luisteren naar de taaluitingen van hun kinderen en reageren daarop. Zo leren kinderen hun moedertaal.

De vroege taalverwerving voltrekt zich in ‘gewone’ taalgebruikssituaties op basis van talige interactie met huisgenoten. Niemand gaat apart met een kind aan tafel zitten om een los woord aan te leren of om taalregels te oefenen. Stel je voor dat ouders de grammaticale regel voor de bijzinsvolgorde moesten uitleggen: ‘Nou moet je goed luisteren: normaliter komt de persoonsvorm – de vervoegde vorm – achter het onderwerp, maar...’ Dit is natuurlijk een belachelijk voorbeeld, maar het geeft precies aan wat we hier willen onderstrepen.

Wel of geen toetje

Sjef wil zijn bord niet leeg eten. Moeder zegt: ‘Als jij je boontjes niet opeet, dan krijg je geen vla.’ Sjef zeurt: ‘Ja, ikke vla, ikke vla.’ Moeder houdt vol: ‘Nee, dan krijg je geen vla, je krijgt geen toetje.’ Maar Sjef heeft het laatste woord: ‘Ja toes..., toe..., toe-tje, ik krijgje vla. Toetje. Vla!’

Sjef krijgt uiteindelijk geen toetje, maar de discussie heeft hem talig wel iets verder gebracht. Wat heeft hij geleerd?

Kinderen verwerven taal al doende, bij allerlei activiteiten in vele verschillende contexten in communicatie met anderen. Dit is een belangrijke constatering, maar daarmee is het proces van taalverwerving nog niet voldoende verklaard. Hoe zou taalontwikkeling verder uitgelegd kunnen worden?

2.2.2 Verklaring van het taalverwervingsproces: drie theorieën

Het vraagstuk van taalverwerving houdt taalkundigen en psychologen al jaren bezig. Kunnen wij daar dan zomaar een antwoord op formuleren? Met behulp van de wetenschappers wel. In de loop der tijd hebben zij drie theorieën ontwikkeld. Elke theorie werpt weer nieuw licht op de taalontwikkeling, vormt een aanvulling op de vorige en verklaart een stukje van het taalverwervingsproces. Om het beeld volledig te krijgen, moeten we elk stukje op z’n plaats weten te leggen.

We bespreken de drie theorieën aan de hand van voorbeelden van jonge kinderen. Maar het is goed om nu al in het achterhoofd te houden dat ze grotendeels ook van toepassing zijn op het taalleren van oudere kinderen, en zelfs op dat van volwassenen. Van nul tot negentig: taalverwerving is taalverwerving.

De imitatie-theorie

Hoe verwerven kinderen taal? De meeste mensen beantwoorden deze vraag met het eenvoudige antwoord: door de taal die ze horen te herha-

len. Dat lijkt een plausibele verklaring. Ook taalwetenschappers hebben het taalverwervingsproces zo uitgelegd. Kinderen imiteren de klanken, woorden en zinnen die ze om zich heen horen. Ze proberen van alles na te zeggen en in de loop der tijd lukt dat ze steeds beter. Bekijk de onderstaande taaluitingen een voor een:

Vader: *'Even limonade inschenken.'*
 Daan: *'Even nade senken.'*
 Vader: *'Ja kom maar, we gaan limonade inschenken.'*

Moeder: *'Ga je mee appeltjes kopen?'*
 Nina: *'Mee appetjes kopen!'*
 Moeder: *'Ja, appeltjes.'*

Beide voorbeelden laten zien hoe kinderen de taal van hun ouders in gesprekjes herhalen. De voorstanders van de imitatie-theorie noemen dit de kern van taalverwerving. Het gaat om herhaling, herhaling en nog eens herhaling. De ouders reiken de taal aan: zij zeggen voor en de kinderen zeggen na. Als je deze principes zou doortrekken naar het onderwijs is het nogal eenvoudig. Het hele taalonderwijs zou bestaan uit voor- en nadoen. De ouderwetse methode van klassikaal in koor het voorbeeld nazeggen is dus zo gek nog niet? Dat lijkt wel erg schraal en armetierig.

De imitatie-theorie is dan ook de meest eenvoudige en (zoals alle simpele verklaringen voor ingewikkelde processen) gaat maar gedeeltelijk op. Een kind kan zich zoiets ingewikkelds als een taal niet louter en alleen door imitatie eigen maken (Van Patten & Williams, 2007). Kinderen zijn niet alleen maar papegaaien die uitsluitend proberen te herhalen wat anderen zeggen. Hoe vaak horen we kinderen niet woorden of zinnetjes maken als: 'Opa heeft vieze lipharen (snor)' of 'Hij is daar in geklimd'? Probeer dit maar eens te verklaren vanuit het principe van de imitatie. Waar halen kinderen deze vreemde uitingen vandaan? Die hebben ze nooit iemand horen zeggen. Kennelijk spelen meer factoren een rol dan alleen maar imitatie.

De creatieveconstructietheorie

Kinderen zijn geen napraters die uitsluitend herhalen wat ze hebben gehoord: ze zijn actief en creatief met taal in de weer. Kijk maar naar de voorbeelden 'lipharen' en 'geklimd'. Deze laten zien dat er meer aan de hand is. Kinderen doen veel meer dan alleen herhalen: ze zijn druk in de weer om uit te vissen hoe de taal in elkaar steekt en bedenken hun eigen taalconstructies. Deze activiteit speelt zich vooral in hun hoofd af. Je merkt er eigenlijk niet zo veel van. Maar het is belangrijk om te beseffen dat kinderen continu actief bezig zijn om taalkennis op te bouwen. Dat